

มิลินทปัญหอรรรถกถา : การแปลและการศึกษาวิเคราะห์*

พระราชวชิรศีลิก (กิตติวัฒน์ พลวัน)**

บทคัดย่อ

มิลินทปัญหอรรรถกถา เป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถาที่พระนารทเถระชาวพม่าแต่งขึ้นเพื่ออธิบายคัมภีร์มิลินทปัญหา เนื่องจากประเทศพม่าได้จัดมิลินทปัญหาคัมภีร์พระไตรปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้นำมิลินทปัญหอรรรถกถาฉบับภาษาบาลีอักษรพม่ามาปริวรรตแล้วจัดพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑

ผู้วิจัยได้แปลมิลินทปัญหอรรรถกถาภาษาบาลีเป็นภาษาไทย วิเคราะห์เนื้อหาที่น่าสนใจ โดยได้รวบรวมประวัติความเป็นมาแห่งมิลินทปัญหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องนำมาเรียบเรียง เพื่อให้ทราบประวัติความเป็นมาทั้งในส่วนแห่งมิลินทปัญหา ที่บันทึกการสนทนาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเถระ และในส่วนแห่งมิลินทปัญหอรรรถกถาที่พระนารทเถระแต่งอธิบายมิลินทปัญหา จากนั้น จึงสรุปเนื้อหาจากคำแปลมิลินทปัญหอรรรถกถา เพื่อให้ทราบความเป็นมาในส่วนที่ท่านแต่งเป็นภาษาบาลี พร้อมทั้งได้วิเคราะห์เนื้อหาในด้านต่างๆ มานำเสนอไว้ในบทความนี้ เช่น ด้านหลักภาษา ด้านหลักคำสอน ด้านการนำข้อมูลจากพระไตรปิฎกอรรถกถามาประกอบการอธิบายตามหลักเถรวาท เป็นต้น

คำสำคัญ : คัมภีร์ภาษาบาลี, มิลินทปัญหอรรรถกถา, แปลวิเคราะห์เนื้อหา

* วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๖.

** พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

The Milindapañhā-Aṭṭhakathā: Translation and analytical study

Abstract

The Milindapañhā-Aṭṭhakathā was written by U Nārādathera, a Burmese monk, as a commentary to the Milindapañhā scripture since Myanmar has included the Milindapañhā as part of the Tripitaka. In 1998, Mahachulalongkornrajavidyalaya University converted the Pali commentaries written in the Burmese language into Pali written in the Thai language.

The researcher has translated the Milindapañhā-Aṭṭhakathā from the Pali language to Thai, and has analyzed several parts of interest by compiling the history of The Milindapañhā from related documents for the sake of a better historical understanding of not only the scripture recording the conversation between King Milinda (Menander) and Nagasena, but also U Nārādathera's commentaries on the Milindapañhā. The researcher then summarized the translation of the Milindapañhā-Aṭṭhakathā so that the reader would be able to appreciate the Pali parts of the composition, and also analyzed other elements such as the language, the teaching, and the usage of contents from the Tripitaka and the commentaries according to Theravada principles.

Keywords : The Pali scripture, The Commentaries of Milindapañhā, Translation and Analysis.

ความนำ

มิลินทปัญหาอรรถกถา เป็นคัมภีร์ภาษาบาลีที่ ท่านแต่งอธิบายคัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการ แปลมิลินทปัญหาอรรถกถา ฉบับภาษาบาลี จำนวน ๕๗๐ หน้ากระดาษเป็นภาษาไทยทั้งหมด พร้อมทั้งทำการศึกษา วิเคราะห์เนื้อหา ภาษา และคุณค่าของมิลินทปัญหาอรรถกถาเรียบเรียงไว้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต (บทที่ ๒-๓) ส่วนในบทความนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอ ให้เห็นภาพรวมของคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถา ทั้งในแง่ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับมิลินทปัญหา ความสำคัญ และคุณค่าด้านต่างๆ พร้อมทั้งการวิเคราะห์ เนื้อหาบางส่วนที่จะช่วยให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของ คัมภีร์ดังกล่าวนี้ที่มีต่อการศึกษาด้านพุทธศาสนศึกษา

ความเป็นมาแห่งคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถา

ก่อนที่จะกล่าวถึงคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถา ขอ กล่าวถึง คัมภีร์มิลินทปัญหาก่อนตามเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิ ได้เรียบเรียงไว้ คัมภีร์มิลินทปัญหาคือคัมภีร์ปกรณวิเสสที่ รจนาในช่วงระหว่างการรวบรวมพระไตรปิฎกกับงานอรรถกถาเป็นงานเขียนซึ่งมีลักษณะการจัดรูปเล่มและเนื้อหาที่มี รูปแบบของหนังสือที่สมบูรณ์ ท่านผู้แต่งได้แต่งขึ้นราว พ.ศ. ๕๐๐ โดยนำเค้ามูลมาจากพงศาวดารพระเจ้ามิลินท์มาใช้ ในการแต่งคัมภีร์ โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับการถามตอบปัญหากันระหว่างพระเจ้ามิลินท์เป็นผู้ตรัสถาม กับท่านพระนาคเสนเถระเป็นผู้ตอบ มิลินทปัญหามีได้รับการยอมรับจากนักปราชญ์ว่าเป็นคัมภีร์ที่ยอดเยี่ยม แม้เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังพุทธกาลหลายร้อยปี ก็ยังได้รับการจัดเป็นคัมภีร์ระดับเดียวกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา ประเทศพม่าได้จัด มิลินทปัญหาคือพระไตรปิฎกส่วนประเทศไทยและประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจัดมิลินทปัญหาคือคัมภีร์ชั้นอรรถกถาหรือปกรณวิเสสคัมภีร์ภาษาบาลีที่อธิบายมิลินทปัญหามีอยู่ ๒ ส่วน คือ ฝ่ายที่ถือว่า

มิลินทปัญหาคือคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก ได้รับนามคัมภีร์อธิบายมิลินทปัญหาคือว่ามิลินทปัญหาอรรถกถาส่วนฝ่ายที่ถือว่ามิลินทปัญหาคือคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ก็ได้รับนามคัมภีร์อธิบายมิลินทปัญหาคือว่ามิลินทปัญหาลูกา

มิลินทปัญหาอรรถกถาฉบับที่นำมาวิเคราะห์ในบทความวิจัยนี้ เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๐ เพื่ออธิบายมิลินทปัญหา โดยพระนารถเถระชาวพม่า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าพระเมฆกุนเขตวันสยาดอ เรียกชื่อว่า มิลินทปัญหาอรรถกถา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้นำมิลินทปัญหาอรรถกถาฉบับภาษาบาลีอักษรพม่า ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ โรงพิมพ์หงสาวดีปิฎกต์ เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า มาปริวรรตจัดพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑

ประวัติความเป็นมาแห่งมิลินทปัญหาอรรถกถา

มิลินทปัญหาอรรถกถา พระนารถเถระชาวพม่า เป็นผู้แต่งอธิบายคัมภีร์มิลินทปัญหาคือแต่งขึ้นทางอินเดียภาคเหนือ ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะแตกแยกเป็นนิกายเถรวาทฝ่ายใต้และอาเจริยวาทฝ่ายเหนือมิลินทปัญหา แปลว่าปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ หรือปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม และพระนาคเสนเป็นผู้ตอบปัญหา หรือวิสัยขนาดว่า มิลินทแปลมาจากคำว่า เมนนเดอร์ (Menander) เป็นพระนามของกษัตริย์กรีก ราชวงศ์บาเกเตเรียหรือโยนกแต่เนื่องจากผู้บันทึกข้อมูลครั้งแรกประสงค์ที่จะให้สอดคล้องกับชื่อที่เป็นคำอินเดีย จึงได้แปลงเมนนเดอร์ (มินันตะ) เป็นมิลินทหลักฐานที่ทำให้เชื่อว่าพระเจ้ามิลินท์คือพระเจ้าเมนนเดอร์ (Menander) คือมีการขุดพบเหรียญตราต่างๆ ๒๒ เหรียญ ในแถบภาคเหนือของอินเดีย เหรียญตราเหล่านั้นปรากฏว่า มีพระรูปและพระนามของพระเจ้าเมนนเดอร์จารึกอยู่ มีจำนวน ๘ เหรียญ

พระนารถผู้แต่งมิลินทปัญหาอรรถกถามีความเชื่อวชาญคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้ยกข้อความจาก

พระไตรปิฎก อรรถกถา และวิสุทธิมรรค เป็นต้น มาประกอบการอธิบายในมิลินทปัญหาอรรถกถาเพื่อความสมบูรณ์ในปัญหาข้อนั้นๆ คำถามและคำตอบของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเถระนี้ มิใช่คำถามหรือคำตอบธรรมดา แต่เป็นคำถามและคำตอบที่ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ สามารถสืบสาวหาเรื่องราวมาพิสูจน์ความเป็นมาได้ แม้ในมิลินทปัญหาอรรถกถาเองก็มีการระบุถึงสถานะของพระเจ้ามิลินท์ว่า ทรงเป็นพระราชอาชญาของชาวโยนก หรือชาวกรีก โดยมีกรุงสาละเป็นราชธานี

คัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถาเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่แต่งโดยพระเถระชาวพม่านามว่านารทะหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า พระเมฆกุนเขตะวันสยาตอ ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๒ ที่หมู่บ้าน Kan-gyi-gon ในเมือง MaungThaByaw ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเมือง Sa-gaing ไป ๑๐ ไมล์ และอยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง Min-gun Zei-da-wun

พ.ศ. ๒๔๒๖ ท่านบวชเป็นสามเณรอยู่กับ Saw-Ke-KyaungHsa-ya-da ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๙ ท่านได้ลาสิกขาไปพักหนึ่ง แต่ก็กลับไปบวชอีกครั้งกับลูกพี่ลูกน้องชื่อ Has-ya-daw U Lek-hka-na ที่วัด Man-gyi-su-taw-ya ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง Kan-gyi-gon ท่านบวชเป็นพระที่วัดนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ และไปเรียนคัมภีร์พระไตรปิฎกกับ U Yazein-da วัด Min-gun-taung-baw-gyi จากนั้น ท่านไปอยู่ที่วัด Mo-gaung ที่เมืองมันดะเลย์ และวัด Dak-hki-na-wun, วัด May-daung, และวัด San-Kyaung ตามลำดับ ต่อมาท่านเดินทางไปยังตอนใต้ของพม่าเพื่อเรียนกับ Wei-lu-wun Has-ya-daw ในเมือง Shweidaung Myo ต่อจากนั้น ท่านก็กลับไปอยู่ที่วัด Min-gun-taung-baw เพื่อศึกษาต่อ

พ.ศ. ๒๔๓๗ ท่านได้ลาสิกขาลงจากบวชพระได้ ๖ พรรษา อย่างไรก็ตามใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ท่านได้บวชอีกครั้งกับ A-le-taw-yaHsa-ya-daw U Myit-zu ซึ่งเป็นพระที่

มีชื่อเสียง ท่านเริ่มรู้สึกสนใจในการทำสมาธิในทางของ A-le-taw-yaHsa-ya-daw U Myit-zu แต่ก็รู้สึกว่าการปฏิบัติสมาธิในทางของ A-le-taw-yaHsa-ya-daw U Myit-zu ไม่สามารถแยกแยะระหว่างวิธีนี้กับวิธีสติปัฏฐาน (tha-di-pat-htan--satipatthana practice) ได้ เมื่อ A-le-taw-yaHsa-ya-daw U Myit-zu ถามท่านว่า “ท่านต้องการอะไร” ท่านนารทะก็ตอบว่า “พระนิพพาน” (Nibbana) ซึ่ง A-le-taw-yaHsa-ya-daw U Myit-zu ก็ได้ตอบโดยใช้คำจาก Satipatthanasutta กลับไป ท่านรู้สึกว่าจะไม่ได้สิ่งที่ต้องการ จึงเดินทางเพื่อค้นหาด้วยตนเองต่อไป

พ.ศ. ๒๔๔๘ ท่านได้ย้ายไปที่ทางทิศตะวันตกของวัด A-le-taw-ya ซึ่งห่างออกไป พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เป็นครูสอนสมาธิ พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้สร้างสถานที่สอนสมาธิแห่งใหม่ขึ้นที่ MyoHla โดย U San Dan ซึ่งท่านได้สอนสมาธิที่นี่เป็นเวลา ๒ พรรษาต่อจากนั้น ท่านก็ย้ายไปอยู่ที่วัด Zei-da-wun ในเมือง Tha-hton อันเป็นวัดที่สร้างขึ้นเพื่อมอบถวายท่าน ท่านได้สอนและเขียนหนังสือเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานอยู่ที่วัดนี้จนกระทั่งมรณภาพในวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ (Madhav M. Deshpande (Transcribed and Edited) 1999. 3-4)

เนื้อหาหมิลินทปัญหาอรรถกถา

มิลินทปัญหาอรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่มีสารัตถประโยชน์ในหลายๆ ด้านแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๕ ส่วนสำคัญดังต่อไปนี้

(๑) ประวัติศาสตร์มิลินทปัญหาอรรถกถาเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายมิลินทปัญหา โดยพระเถระชาวพม่านามว่านารทะ นักประวัติศาสตร์ทั้งหลายต่างมีความเห็นว่า พระเจ้ามิลินท์คือ พระเจ้าเมนันเดอร์ (Menander) หรือเมเนนดรอส (Menandros) ทรงเป็นกษัตริย์กรีกผู้ปกครองตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ซึ่ง

กรีฑาทัพมายึดครองภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๒๑๖-๒๑๘ หลังจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ มหาราชสวรรคตที่บาบิโลน เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐ ขุนศึกของพระองค์ได้แบ่งอาณาจักรเป็นส่วนๆ แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา จนกระทั่งในช่วง พ.ศ. ๓๐๔-๔๑๓ ชาวกรีกที่ปกครองสืบต่อกันมาแถบบริเวณภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียได้สถาปนาอาณาจักรบักเตรียขึ้น

พระเจ้าเมนันเดอร์ เป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรบักเตรียในราว พ.ศ. ๓๘๘-๔๑๓ แต่มีลิลทปัญหาระบุว่าอยู่ในราว พ.ศ. ๕๐๐ พระเจ้าเมนันเดอร์ตั้งเมืองหลวงที่เมืองสาละปัจจุบันได้แก่เมืองสยาลโกต (Sialkot) ตั้งอยู่ในรัฐปัญจาบ อาณาจักรของพระเจ้าเมนันเดอร์มีพรมแดนครอบคลุมเมืองเพชวาร์ เมืองกาบูลภาคเหนือปัญจาบ กลุ่มแม่น้ำสินธุ และอุดรประเทศภาคตะวันตก ในบั้นปลายพระชนม์ชีพ พระเจ้ามิลินท์ได้ทรงสละราชสมบัติแก่พระราชโอรสแล้วเสด็จออกผนวช ปฏิบัติธรรมจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด [มิลินท.อ. (บาลี) ๕๗๐]

(๒) ประเพณีและวัฒนธรรมมิลินทปัญหอรรถกถา จัดอยู่ในกลุ่มภูมิปัญญาสากลเล่มหนึ่งของโลกไม่ใช่เฉพาะแต่เพียงพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวการโต้ตอบข้อธรรมต่างๆ ที่พระเจ้ามิลินท์ (หรือพระเจ้าเมนันเดอร์) สอบถามต่อพระนาคเสนซึ่งพระนาคเสนสามารถตอบได้อย่างหลักแหลมพระเจ้าเมนันเดอร์ (Menander) เป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีกได้สร้างเมืองสาละใกล้กับตักศิลา และได้ขยายดินแดนทางใต้จรดเมืองมธุราบนลุ่มแม่น้ำยมุนาของอินเดียพระองค์ทรงเป็นปราชญ์ได้โต้ตอบปัญหาธรรมกับพระนาคเสนจากนั้นก็เลื่อมใสได้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาจนเจริญรุ่งเรืองพระพุทธรูปศิลปกรรมกรีกผสมอินเดียแบบคันธาระเป็นการเกิดของพระพุทธรูปยุคแรกเรียกว่า พระพุทธรูปศิลปะคันธาระแบบกรีก เพราะนำวัฒนธรรมกรีกมาผสมความเชื่อในเทพเจ้าของศาสนา

พราหมณ์และพระโพธิสัตว์ช่างชาวกรีกในบักเตรียจึงได้สร้างพระพุทธรูปองค์แรกขึ้นในลักษณะของพระโพธิสัตว์แบบมหายาน นับเป็นฝีมือช่างแบบบักเตรียแห่งแคว้นคันธาระ เมื่อราว พ.ศ. ๒๐๐-๔๐๐ ที่สร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก และเป็นจุดเริ่มต้นของสกุลช่างคันธารราษฎร์แบบพระพุทธรูปต่อมาจนทุกวันนี้ และมีภาพประกาศธรรมจักร มีรัตนะ และพระภิกษุล้อมบนหินสลักแบบคันธาระประมาณ พ.ศ. ๔๐๐-๗๐๐

(๓) บทบาทของบุคคลสำคัญมิลินทปัญหอรรถกถา มีบุคคลที่มีบทบาทสำคัญเป็นผู้ถามตอบปัญหาโต้วาทะกัน จำนวน ๒ ท่าน คือ

พระนาคเสนเถระ มีข้อมูลเกี่ยวกับพระเถระนี้ นอกเหนือจากที่มีอยู่ในมิลินทปัญหาล้วนแล้ว ยังไม่เคยพบข้อมูลที่ใดกล่าวไว้เลยดังนั้น ประวัติของท่านจึงควรยึดถือตามที่ปรากฏอยู่ในมิลินทปัญหาซึ่งได้ระบุไว้ว่า พระนาคเสนเถระถือกำเนิดที่หมู่บ้านคชังคละ [มิลินท. (บาลี) ๙] ช่างภูเขาทิมพานต์ ซึ่งสมัยปัจจุบันน่าจะอยู่ในเขตแคว้นกัสมีระหรือไม่ก็แคว้นคันธาระที่ใดที่หนึ่งแต่มีโชคชังคละนิคมที่อยู่ในเขตแคว้นอังคะทางด้านทิศตะวันออก อันเป็นพรมแดนติดต่อกับมัชฌิมประเทศ ซึ่งเป็นพื้นที่ไกลจากภูเขาทิมาลัยมากบิดาของท่านเป็นพราหมณ์ชื่อว่าโสณุตตระ [มิลินท. (บาลี) ๙] เมื่อวัยเด็ก นาคเสนกุมารได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาต่างๆ และเรียนได้อย่างรวดเร็วจนจบไตรเพท มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อโรหณะเถระ พระเถระรูปนี้ได้ไปบิณฑบาตที่บ้านบิดาของท่านเป็นประจำทุกวัน นับเวลาได้ ๗ ปี ๑๐ เดือน วันหนึ่ง ขณะที่พระเถระเดินสวนทางกับพราหมณ์โสณุตตระและถูกพราหมณ์ถามว่า “วันนี้ท่านได้อะไรบ้าง” พระเถระตอบว่า “ได้” พราหมณ์รู้สึกโกรธนางพราหมณีจึงได้ตำหนิภรรยา แต่เมื่อนางพราหมณีตอบว่า “ไม่ได้ให้อะไรเลย” จึงกลับไปต่อว่าพระเถระว่าพุทโธโกหก พระเถระจึงตอบว่าเราไม่ได้อะไรจากพราหมณีเลย

เพียงแต่นางกล่าวกับเราด้วยถ้อยคำอันไพเราะ เราจึงตอบท่านว่า “ได้” เมื่อพราหมณ์ได้ฟังจึงเกิดความเลื่อมใสและได้นิมนต์พระเถระไปรับบิณฑบาตที่เรือนของตนทุกๆ วัน

วันหนึ่ง นาคเสนกุมารได้พบกับพระเถระ จึงเข้าไปสอบถามว่าท่านรู้ศิลปะหรือไม่ พระเถระตอบว่า รู้ และรู้ศิลปะสูงสุด นาคเสนกุมารจึงขอให้พระเถระบอกศิลปะสูงสุดนั้น พระเถระกลับตอบว่า ไม่สามารถจะให้เป็นได้ ผู้ที่จะเรียนศิลปะสูงสุดต้องบวชเสียก่อน นาคเสนกุมารจึงไปขออนุญาตบิดามารดาเพื่อออกบวช เมื่อได้รับอนุญาตจากบิดามารดาด้วยความมุ่งหวังว่า เมื่อนาคเสนกุมารได้บวชและได้เรียนศิลปะสูงสุดแล้ว คงสึกออกมาเป็นฆราวาสแน่นอน นาคเสนกุมารบวชเป็นสามเณรที่ถ้ำรักชิตะ มีพระโอรณะเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ [มิลินท. (บาลี) ๑๑] เมื่อออกบวชแล้ว พระอุปัชฌาย์ได้ส่งให้ไปศึกษาอิทธิธรรมอยู่กับพระอัสสสุตที่วัดตนิยเสนาสนะต่อมาเมื่อท่านอุปสมบทแล้ว วันหนึ่งพระนาคเสนได้ติดตามพระเถระไปฉันภัตตาหารที่บ้านอุบาสิกาคณหนึ่ง หลังฉันเสร็จแล้ว พระเถระได้ให้พระนาคเสนกล่าวอนุโมทนา พระนาคเสนได้กล่าวอนุโมทนาด้วยอิทธิธรรมกา แสดงโลกุตระธรรมประกอบด้วยสัญญาตานุปัสสนา อุบาสิกาฟังไปด้วยพิจารณาตามไปด้วยจนได้บรรลุโสดาปัตติมารค ส่วนพระนาคเสนเองก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันเช่นกัน [มิลินท. (บาลี) ๑๖]

พระเจ้ามิลินท์เป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่าเมนันเดอร์ หรือที่เรียกกันตามภาษาบาลีว่าพระเจ้ามิลินท์ [มิลินท. (บาลี) ๒๐] ซึ่งพระองค์ได้แสดงตนว่าเป็นผู้รู้ศาสนาและปรัชญามากกว่าใครๆ พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า มีภิกษุรูปใดๆ ในชมพูทวีปอีกบ้างหรือไม่ที่สามารถตอบปัญหาและโต้วาทะกับเราได้ เมื่ออำมาตย์ทูลว่า มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อนาคเสน [มิลินท. (บาลี) ๒๑] อยู่ ณ สังขยบริเวณ เป็นผู้ฉลาด สามารถจะวิสัชนาปัญหาต่างๆ กับพระองค์ได้ จึงพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมากเสด็จเข้าไปหาพระนาคเสน และมีการโต้ตอบถามปัญหา

การสนทนาโต้ตอบระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ได้บันทึกไว้ในมิลินทปัญหาปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญเล่มหนึ่งในพระพุทธศาสนา และเมื่อพระเจ้ามิลินท์ได้รับการถวายวิสัชนาปัญหาจากพระนาคเสนแล้ว ได้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา สละความเห็นผิดนับถือพระพุทธศาสนาในที่สุด

ประวัติของพระเจ้ามิลินท์ มีหลักฐานที่เป็นวรรณกรรมและโบราณสถานซึ่งเป็นที่ประสูตินั้นมีระบุไว้ในมิลินทปัญหาอรรถกถา ตอนที่พระนาคเสนเถระถามพระเจ้ามิลินท์เกี่ยวกับชาติภูมิของพระองค์ พระเจ้ามิลินท์ทรงวิสัชนาด้วยพระองค์เองว่า พระองค์ทรงถือกำเนิด ณ หมู่บ้านกลลี เมืองอลสันททิป (เมืองอเล็กซานเดรีย)

เมืองอลสันททิปตั้งอยู่ห่างจากกรุงสาละประมาณ ๒๐๐ โยชน์ (๑ โยชน์ ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร) นักโบราณคดีได้ทำการสำรวจและได้พบซากเมืองโบราณของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ณ บริเวณเมืองฉริกา เขตประเทศอัฟกานิสถาน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีแม่น้ำ ๒ สายไหลมาบรรจบกันคือ แม่น้ำคาบูล กับแม่น้ำปัญจสีร์ ตั้งอยู่ห่างจากกรุงสาละ หรือปัจจุบันเรียกว่าสยาลโกต ประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ ไมล์ นักประวัติศาสตร์จึงสันนิษฐานว่า พระเจ้ามิลินท์ซึ่งเป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีกหรือโยนก น่าจะถือกำเนิด ณ ที่บริเวณเมืองฉริกานี้ และเมืองนี้แม้จะไม่ใช่มะกาศที่ตั้งอยู่กลางทะเล แต่เนื่องจากตั้งอยู่ในท่ามกลางระหว่างแม่น้ำ ๒ สายที่ไหลมาบรรจบกัน จึงถูกเรียกว่า ที่ปะ แปลว่า เกาะตามที่ปรากฏในคำวิสัชนาของพระเจ้ามิลินท์

นอกจากพระรูปที่ปรากฏในเหรียญตราแล้ว ข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้อีกอย่างหนึ่ง คือ ตัวอักษร ซึ่งในด้านหนึ่งของเหรียญตราเป็นภาษากรีก ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นภาษามคธ บางคำแม้จะรู้ว่าเป็นตัวอักษรอะไร แต่ก็ไม่สามารถตีความหมายได้ก็มี ในบางเหรียญปรากฏคำเป็นภาษามคธว่า มหาราชสสธมมิกสสมินนทสส (ของพระเจ้ามินนทมหาราชผู้ทรงธรรม) และยังได้พบเหรียญรูปธรรมจักร

ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระเจ้าเมณันเดอร์ คือพระเจ้า มิลินท์ ทรงนับถือพระพุทธศาสนา

(๔) **หลักคำสอนพระพุทธศาสนา** มิลินทปัญหาวรรคกถามีเนื้อหาการโต้ว่าทแยงกันระหว่างนักปราชญ์สองท่านคือพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเถระ ทั้งสองท่านนั้นได้โต้ว่าทแยงในเรื่องธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาในส่วนของพระรัตนตรัยว่าด้วยเรื่องของพระพุทธเจ้าทั้งในอดีตและปัจจุบันพระธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ และพระสงฆ์ว่าด้วยคุณสมบัติ ลักษณะและข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ ทั้งที่เป็นพระปุุชชน กัลยาณชนและพระอริยบุคคล

การอธิบายหลักธรรมในมิลินทปัญหาวรรคกถาเป็นวิธีอธิบายในการตอบปัญหาของพระนาคเสนเถระ ท่านได้ตอบปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม โดยตอบตามหลักวิภาษวาทาคือตอบกล่าวแยกแยะประกอบด้วยข้ออุปมา ซึ่งพระเจ้ามิลินท์ทรงสดับคำตอบข้อธรรมที่เป็นนามธรรมไม่ชัดเจนจึงทรงขอให้

พระนาคเสนเถระยกข้ออุปมาอธิบายให้ทรงสดับหลักธรรมที่ท่านพระนาคเสนเถระนำมาเป็นข้ออธิบายส่วนมากท่านนำมาจากพระไตรปิฎกที่เป็นพุทธพจน์ และเป็นสาวกภาษิตข้อธรรมต่างๆ ที่เป็นคำถาม-คำตอบ ในมิลินทปัญหาวรรคกถานั้น เป็นข้อธรรมที่พระธรรมกถึกพึงศึกษาอย่างยิ่ง เพื่อนำไปใช้ในการอธิบายแก่ประชาชน

(๕) **เนื้อหาของมิลินทปัญหาวรรคกถา** มิลินทปัญหาวรรคกถาเป็นงานเขียนที่มีรูปแบบของหนังสือที่สมบูรณ์แบ่งเนื้อหาได้เป็น ๓ ตอน คือ

๑) **บทปณามคคา** คือ เริ่มต้นด้วยบทประพันธ์นัยสการพระรัตนตรัยอย่างไพเราะ ๘ บาทคาถา ในบาทคาถาที่ ๖-๘ ท่านได้ตั้งชื่อคัมภีร์ของท่านว่า**มิลินทปัญหาวรรคกถา**ตอนท้ายของบทได้กล่าวเชิญชวนคนทั้งหลายให้ฟังปัญหาที่จะได้วินิจฉัยอย่างละเอียด

๒) **พาหิรกถา** คือ ส่วนที่เล่าเรื่องทีนอกจากเนื้อหา มีลักษณะเป็นบทนำ หรืออีกอย่างทีเรียกว่า นิทาน

ในสมัยพุทธกาลเริ่มเรื่องตั้งแต่ทีพระพุทธเจ้าใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา พระพุทธองค์ทรงทำนายว่า ภายหลังกพุทธปรินิพพานได้ ๕๐๐ ปี จะมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่า พระเจ้ามิลินท์ เป็นผู้มีคุณฉลาดเป็นอย่างมาก มีความเข้าใจเรื่องธรรมะอย่างลึกซึ้ง พระองค์จักได้สนทนาโต้ตอบปัญหาธรรมกับพระนาคเสนผู้เป็นพระอรหันต์ เรื่องทีสนทนาโต้ตอบกันนั้นจะช่วยผดุงพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่สืบต่อไปอีกถึง ๕,๐๐๐ ปี ต่อจากนั้นเป็นเรื่องเล่าแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน

๓) **บทสนทนาโต้ตอบปัญหาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน** แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) เป็นบทสนทนาโต้ตอบปัญหาทั่วๆ ไป เช่น ลักษณะของศีล สมาธิ ปัญญา และนิพพานเป็นต้น (๒) เป็นการวิเคราะห์ความหมาย หรือเหตุการณ์ต่างๆ ทีปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น เช่น ปัญหาการให้ทานของพระเวสสันดร ปัญหาทีพระพุทธองค์ตรัสสอนให้มีสัมมาวาจา เป็นต้น

มิลินทปัญหาวรรคกถา เป็นคัมภีร์ทีผู้แต่งแสดงความรู้ความสามารถทางด้านการใช้สำนวนภาษาเป็นอย่างมาก เพราะคำอธิบายแต่ละตอนคมคาย ลักษณะการแต่งทีเด่นทีสุดในคัมภีร์นี้ คือการใช้ข้ออุปมาอุปไมยกล่าวเปรียบเทียบลักษณะธรรมกับสิ่งต่างๆ ทีเห็นได้ง่าย เช่น การเปรียบเทียบลักษณะร่างกายกับส่วนต่างๆ ของรถทีนำมาประกอบกันเข้าเป็นรถเมื่อแยกส่วนต่างๆ ออกจากกันแล้วก็ไม่มีส่วนใดเรียกว่า รถ ร่างกายคนก็เช่นเดียวกัน ถ้าพิจารณาทีละส่วนแล้วก็ไม่มีส่วนใดทีเรียกว่า ตัวตน เป็นต้น

เนื้อหาในมิลินทปัญหาวรรคกถา ทีพระนารทเถระยกข้อความในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นๆ นำมาประกอบการอธิบายขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือยกข้อความจากพระวินัยปิฎกมาประกอบการอธิบายจำนวน ๒๐ ปัญหา ยกข้อความจากพระสุตตันตปิฎกมาประกอบการอธิบาย

จำนวน ๖๖ ปัญหา ยกข้อความจากพระอภิธรรมปิฎกมาประกอบการอธิบายจำนวน ๑๓ ปัญหา ยกข้อความจากมิลินทปัญหามาประกอบการอธิบายจำนวน ๒๔ ปัญหา ยกข้อความจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาประกอบการอธิบายจำนวน ๑๙ ปัญหา

การแปลมิลินทปัญหาอรรถกถา

การแปลมิลินทปัญหาอรรถกถา เป็นการแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยให้มีความชัดเจน และเข้าใจง่ายทั้งด้านเนื้อหา ภาษา และคุณค่าต่อการศึกษา โดยการแปลจากภาษาบาลี จำนวน ๕๗๐ หน้า เป็นภาษาไทยทั้งหมด มีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) **วิเคราะห์เนื้อหา**มิลินทปัญหาอรรถกถา แบ่งออกเป็นชื่อและความหมายของมิลินทปัญหาอรรถกถา

๒) **ประวัติศาสตร์**มิลินทปัญหาอรรถกถาเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายขยายความมิลินทปัญหา โดยพระเถระชาวพม่านามว่านารทะ

๓) **ประเพณีและวัฒนธรรม**มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก และเป็นจุดเริ่มต้นของสกุลช่างคันธารราฐ เป็นต้นแบบพระพุทธรูปต่อมาจนทุกวันนี้

๔) **บทบาทบุคคลสำคัญ**มีอยู่ ๒ ท่าน คือ พระนาคเสนเถระ และพระเจ้ามิลินท์ ซึ่งนักวิชาการกล่าวว่า พระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน คือบุคคลที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ พระเจ้ามิลินท์เป็นองค์เดียวกับพระเจ้าเมนันเดอร์ กษัตริย์ชาติอินโดกรีก ซึ่งเป็นองค์อุปถัมภ์และสนับสนุนพระพุทธศาสนา

๕) **หลักคำสอนพระพุทธศาสนา**ในมิลินทปัญหาอรรถกถา มีการอธิบายเรื่องไตรสิกขา กรรมไตรลักษณ์ และปรมัตถธรรม เป็นต้น

๖) **วิเคราะห์ภาษา**มิลินทปัญหาอรรถกถา แบ่งออกเป็นส่วนตามหลักไวยากรณ์ตามสำนวนโวหาร ตามคุณค่าตามการอธิบายหลักธรรม โดยการโต้ตอบปัญหา

ด้วยการใช้การอนุมาน (คาดคะเน) การอุปมา (การเปรียบเทียบ) การใช้วิธีย้อนถามเพื่อให้ผู้ถามตอบเอง (ปฏิปจฉาพยากรณ์ปัญหา)

๗) **การสื่อความหมาย**จะเห็นได้ว่า พระนาคเสนเถระได้ใช้วิธีการตั้งแต่ ๑-๓ อย่างตามลำดับแต่ไม่ใช้วิธีการอย่างใด ๔ ในการวิสัชนา (พุทธวิธีตอบปัญหา ๔ แบบ คือ (๑) เองิกส์พยากรณ์ ทรงพยากรณ์ไปโดยส่วนเดียว (๒) วิภาษพยากรณ์ ทรงจำแนกไปตามลักษณะของเรื่อง (๓) ปฏิปจฉาพยากรณ์ ทรงใช้ปัญหาที่ถามมาย้อนถามไปและ (๔) ฐปนิยะ เรื่องตอบไปแล้วไม่เกิดประโยชน์จะทรงนิ่งเสีย) ส่วนวิธีการตอบอย่างใด ๔ นั้นพระนาคเสนได้พยายามหาวิธีอื่น ๆ มาใช้แทน คือ การอุปมา เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบที่ ๔ มาประกอบกับการตอบปัญหา

๘) **การเผยแผ่พระพุทธศาสนา** มิลินทปัญหาอรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ทั้งในด้านเนื้อหาสาระที่ต้องตามบาลีพระไตรปิฎกพระนาคเสนมามีวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เป็นเอกลักษณ์ ใช้ปฏิภาณโวหารโต้ตอบพระเจ้ามิลินท์ต่อสู้กันด้วยคำพูด เอาชนะกันด้วยคำพูดโดยยึดเหตุผลและหลักฐานของแต่ละฝ่ายเป็นสำคัญ เป็นการหักล้างกันด้วยปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการของนักปราชญ์โดยแท้

๙) **ความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ** ผู้แต่งมิลินทปัญหาอรรถกถามีความเชี่ยวชาญคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้ยกข้อความจากพระไตรปิฎกมิลินทปัญหาและคัมภีร์วิสุทธิมรรคเข้ามาสัมพันธ์กับมิลินทปัญหาอรรถกถา เพื่อความสมบูรณ์ในปัญหาข้อนั้นๆ

ในส่วนการแปลคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถานั้น ผู้วิจัยดำเนินการแปลแบบรักษาเนื้อหาทั้งหมด คือ แปลตามตัวพยัญชนะแบบถอดความ คือ แปลเอาความ และเนื่องจากคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถาเป็นคัมภีร์อธิบายคัมภีร์มิลินทปัญหา การจะศึกษาคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถาให้ได้รายละเอียดนั้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาเนื้อหาใน

คัมภีร์มิลินทปัญหากับศึกษาคำอธิบายในคัมภีร์มิลินท-
ปัญหาวรรคประกอบกัน อนึ่งข้อความในคัมภีร์ปฐมภูมิ
เช่น พระไตรปิฎกนั้น มีทั้งข้อความที่เข้าใจยากและข้อความ
ที่เข้าใจง่าย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า “สุดตันตะที่ควร
ขยายความ สุดตันตะมีการขยายความแล้ว” การอธิบาย
ขยายความนั้น พระอาจารย์ผู้อธิบายขยายความจะเลือก
อธิบายขยายความเฉพาะข้อความที่เข้าใจยาก ท่านมิได้
อธิบายขยายความทั้งหมด เช่น พระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม
พระนาคเสน ดังข้อความไทยว่า

พระราชารับสั่งถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่าน
เคยเห็นพระพุทธเจ้าหรือ”

พระนาคเสน : “อาตมภาพไม่เคยเห็นหรือ
มหาบพิตร”

พระเจ้ามิลินท์ : “ถ้าอย่างนั้น อาจารย์ทั้งหลาย
ของท่านเคยเห็นพระพุทธเจ้าหรือ”

พระนาคเสน : “อาจารย์ทั้งหลายของอาตมภาพ
ก็ไม่เคยเห็นหรือ มหาบพิตร”

พระเจ้ามิลินท์ : “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน
พระพุทธเจ้าก็ไม่มีจริง”

พระนาคเสน : “ขอถวายพระพร พระองค์เคย
ทรงทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอุทานที่ที่ภูเขาคิมพานต์หรือ”

พระเจ้ามิลินท์ : “ไม่เคยเห็นหรือ พระคุณเจ้า”

พระนาคเสน : “ถ้าอย่างนั้น พระชนกของพระองค์
เคยทรงทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอุทานที่หรือ”

พระเจ้ามิลินท์ : “ก็ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นหรือ
พระคุณเจ้า”

พระนาคเสน : “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น แม่น้ำ
อุทานที่ก็ไม่มีจริง”

พระเจ้ามิลินท์ : “มีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยม
ไม่เคยเห็นแม่น้ำอุทานที่ แม้บิดาของโยมก็ไม่ได้เคยเห็นแม่น้ำ
อุทานที่ ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น แม่น้ำอุทานที่ก็มีจริง”

พระนาคเสน : “ขอถวายพระพร อุปมาฉันใด
อุปมาฉันนั้นเหมือนกัน อาตมภาพไม่เคยเห็นพระผู้มี
พระภาค แม้อาจารย์ทั้งหลายของอาตมภาพก็ไม่ได้เคยเห็น
พระผู้มีพระภาค ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคก็
มีจริง”

พระเจ้ามิลินท์ : “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบ
สมควรแล้ว”

พระนารทเถระได้อธิบายปัญหาข้อนี้ ดังข้อความ
ไทยว่า

ลำดับปัญหาแห่งหมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้าได้ถึง
แล้วโดยลำดับในบัดนี้ เพราะพรรณนาเนื้อความแห่งหมวด
ว่าด้วยพระนิพพานอย่างนี้ ก็ในหมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้า
นั้น ปัญหา ๑๐ เหล่าใดมาแล้วด้วยสามารถแห่งคำถาม
ก็แล แม้ในปัญหาทั้ง ๑๐ เหล่านั้นบัดนี้ ถึงลำดับแห่งการ
พรรณนาเนื้อความแห่งปัญหาที่ว่าพระพุทธเจ้ามีหรือไม่มี
ซึ่งเป็นทีหนึ่ง คือเป็นเบื้องต้น

บรรดาปัญหาทั้ง ๑๐ นั้น ในปัญหาว่าด้วย
พระพุทธเจ้ามีหรือไม่มีที่ ๑ แห่งหมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้า
มีอธิบายว่า พระราชาตรัสแล้ว คือ ย่อมตรัสถามว่า
“พระคุณเจ้านาคเสน ท่านเคยเห็นพระพุทธเจ้าหรือ”
พระเถระทูลแล้วอีก คือย่อมทูลถามว่า “ขอถวายพระพร
พระองค์ทรงสำคัญเรื่องนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงเคยทอด
พระเนตรเห็นแม่น้ำอุทานที่ที่ภูเขาคิมพานต์หรือ” บรรดา
คำเหล่านั้น สองบทว่า อุทานที่-แม่น้ำอุทานที่ ได้แก่ แม่น้ำ
ที่ไหลออกไปทางช่องน้ำไหลจากสระอนาคต ย่อมส่ง
เสียงว่า “อุหา อุหา: อุ อุ” เพราะเหตุนั้น แม่น้ำนั้นชื่อว่า
อุทานที่อีกอย่างหนึ่งแล แม่น้ำชื่อว่าอุหาไม่มีต่างหาก ก็ใน
ที่นี้ ท่านประสงค์ถึงแม่น้ำคงคาที่ไหลลงว่า แม่น้ำอุทานที่
อธิบายว่า ขอถวายพระพร พระองค์ย่อมสำคัญเรื่องนั้นว่า
อย่างไร พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำที่ไหลลง
ชื่อว่าอุทานที่ เพราะไหลออกจากทางช่องน้ำไหลจากสระ
อนาคต แล้วส่งเสียงว่าอุหา อุหา

บทว่า ฉะนั้นเหมือนกัน ความว่า ขอถวายพระพร พระองค์ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอุทานที่แม่ก็จริง แม้พระบิดาของพระองค์ก็ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอุทานที่ แต่พระองค์ตรัสว่าแม่น้ำอุทานที่มีอยู่ แม่น้ำใด ขอถวายพระพร อาตมาก็ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาค อาจารย์ทั้งหลายของอาตมาก็ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาค แต่อาตมาก็ทูลว่าพระผู้มีพระภาคมีอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน [มิลินท. (บาลี) ๑/๗๖-๗๘, มิลิน.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕, ราชวชิรดิลก (กิตติวัฒน์ กิตติวฑฺฒโน), พระ. ๒๕๕๖, น. ๑๒๖]

จากข้อความนี้สรุป คือพระนาคเสนเถระนำแม่น้ำคงคาที่ไหลส่งเสียงอุมาเปรียบเทียบชี้แจงให้เข้าใจเรื่องความมีอยู่ของพระพุทธเจ้า **สรุปความแม่น้ำอุทาน** ที่ได้แก่ แม่น้ำที่ไหลแยกออกจากสระอโนดาตบนภูเขาหิมพานต์ ซึ่งได้ชื่อว่าอุหา เพราะไหลก็ส่งเสียงดังว่า อุหา อุหา ซึ่งเป็นชื่อของแม่น้ำคงคาที่ไหลมาจากสระอโนดาตตรงส่วนที่เป็นวังน้ำวน พระนารทเถระผู้แต่งคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถา จะอธิบายลักษณะนี้ตลอด คือท่านยกประเด็นปัญหาจากคัมภีร์มิลินทปัญหามาอธิบาย ทำให้เข้าใจเรื่องนั้นๆ

๑๐) การอธิบายปัญหาในมิลินทปัญหาอรรถกถามิลินทปัญหาอรรถกถา มีปัญหาจำนวนนับร้อยข้อ การอธิบายปัญหาแต่ละข้อมีประเด็นที่น่าสนใจมากบ้าง น้อยบ้างซึ่งผู้วิจัยไม่อาจนำมากล่าวได้หมดสิ้น ปรากฏรายละเอียดในเนื้อหา มิลินทปัญหาอรรถกถาแปลในเล่ม ดุษฎีนิพนธ์ [ราชวชิรดิลก (กิตติวัฒน์ กิตติวฑฺฒโน), พระ. ๒๕๕๖, น. ๘-๔๕๒]

การวิเคราะห์การใช้ภาษาในมิลินทปัญหาอรรถกถา

การใช้ภาษาในมิลินทปัญหาอรรถกถา แบ่งออกเป็นวิธีการใช้นามศัพท์ วิธีการใช้กิริยาศัพท์ วิธีการใช้

อภัยศัพท์ และการวิเคราะห์ศัพท์ในมิลินทปัญหาอรรถกถา

๑) วิธีการใช้นามศัพท์ วิธีการใช้นามศัพท์ตามที่ปรากฏในมิลินทปัญหาอรรถกถา คือนามศัพท์ (นามนาม คุณนาม และสัพพนาม) มีเครื่องประกอบสำคัญ คือ เพศ คำนาม (ลิงค์) จำนวนคำนาม (วจนะ) และการผันคำ (วิกัตติ) ในมิลินทปัญหาอรรถกถามีวิธีแจกคำนามวิกัตติ นาม ๗ วิกัตติ ได้แก่

ปฐมาวิกัตติ การผันคำในปฐมาวิกัตติมี ๒ ลักษณะ คือปฐมาวิกัตติ ที่ผันเป็นประธานมีสำเนียงคำแปลเชื่อมความ (อายตนิบาต) ว่า อันว่า ปฐมาวิกัตติ ผันเป็นคำร้องเรียก (อาลปนะ) มีสำเนียงคำแปลเชื่อมว่า เนะ, ดูก่อน, ข้าแต่ ใช้คำใดคำหนึ่งประโยคบาลีมีประธานหรือไม่มีประธาน สามารถใช้สื่อความได้ทั้งสิ้น คำที่ใช้เป็นประธานส่วนใหญ่เป็นคำนาม ที่ต้องผันคำหรือแจกด้วยปฐมาวิกัตติ หรือคำนามที่ทำให้เป็นปฐมาวิกัตติ คำที่ใช้เป็นประธาน มีหลายชนิด ตัวอย่างในมิลินทปัญหาอรรถกถา เช่น อล โข มิลินโท **ราชา** เยนายสุมา **นาคเสน**. เตนุสสงกมิ. แปลว่า ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์เสด็จเข้าไปหาพระนาคเสน [มิลินท.อ. (บาลี) ๙๗]

ทุติยาวิกัตติ บททุติยาวิกัตติ ทำหน้าที่ขยายกิริยา สัมพันธ์เข้ากิริยา วางอยู่หน้ากิริยา มีคำเชื่อมอายตนิบาตคือ ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะ ใช้คำใดคำหนึ่งตัวอย่างในมิลินทปัญหาอรรถกถา เช่น มาตาปิโตร **นามโกโรนติ** นาคเสนติ แปลว่า มารดาและบิดา ย่อมตั้งชื่อว่า นาคเสนดังนี้ [มิลินท.อ. (บาลี) ๙๙]

ตติยาวิกัตติ บทตติยาวิกัตติสัมพันธ์เข้ากับนามศัพท์ กิริยาศัพท์และอภัยศัพท์ มีคำแปลเชื่อมความคือ ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง ใช้คำใดคำหนึ่งตัวอย่างในมิลินทปัญหาอรรถกถา เช่น อิมเหอิฏฐุหิการ **ณ** ภิควา ปุคฺคลกถิกเกสิ. แปลว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกล่าวด้วยบุคคล ด้วยเหตุ ๘ ประการ [มิลินท.อ. (บาลี) ๙๗]

จตุตถวิภักติ จตุตถวิภักติสัมพันธ์เข้ากับกิริยา มีคำแปลเชื่อมความ คือ แก่, เพื่อ, ต่อ ใช้คำใดคำหนึ่งตัวอย่างในมิลินทปัญหาวรรค เช่น จร พรหมจริยสมมา ทุกขส **สอนตักิริยาย**. แปลว่า ท่าน จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบ [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๐๗]

ปัญจมีวิภักติ ปัญจมีวิภักติสัมพันธ์เข้ากับกิริยา มีคำแปลเชื่อมความ คือ แต่, จาก, กว่า, เหตุ ใช้คำใดคำหนึ่งตัวอย่างในมิลินทปัญหาวรรค เช่น ตสฺมา น มุตโต ปาปเกหิ กมเมหิ แปลว่า เขา ไม่พ้นแล้ว จากกรรมทั้งหลาย อันลามก [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๓๑]

ฉัฏฐวิภักติ ฉัฏฐวิภักติสัมพันธ์เข้านามศัพท์ มีคำแปลเชื่อมความ คือ แห่ง, ของ, เมื่อ ใช้คำใดคำหนึ่ง และวางหน้าคำนามที่ขยายตัวอย่างในมิลินทปัญหาวรรค เช่น ชีณามะ ชาติ แปลว่า ชาติ ของเรา สิ้นแล้ว [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๒๔]

สัตตมีวิภักติ สัตตมีวิภักติสัมพันธ์เข้านามและกิริยา มีคำแปลเชื่อมความ คือ ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ใน เพราะใช้คำใดคำหนึ่งตัวอย่างในมิลินทปัญหาวรรค เช่น ตสฺมี จกฺขุ ทวาเร มโนวิญญานมปิอุปัชฺชติ แปลว่า แม้มนวิญญาน ย่อมเกิดขึ้น ในจักขุทวารนั้น [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๔๖]

๒) วิธีการใช้กิริยาศัพท์ วิธีการใช้กิริยาศัพท์ ในคัมภีร์มิลินทปัญหาวรรค คือ กิริยาอาการบอกให้รู้ความเคลื่อนไหว เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ของประธาน เรียกว่ากิริยา ในประโยคบาลีประธานที่เคลื่อนไหวหลายครั้งจึงมีกิริยาหลายตัวในประโยคหนึ่งๆ การเคลื่อนไหวครั้งสุดท้ายใช้เป็นกิริยาคุมประโยคเรียกว่า “กิริยาคุมพากย์” กิริยาที่มาจากกิริยาอาชยาตคุมพากย์ได้ทุกตัว การเคลื่อนไหวระหว่างประโยคหรือกิริยาที่เกิดขึ้นระหว่างประธานกับกิริยาคุมประโยค มักใช้กิริยาภิติกได้แก่ ต ตวา อนต หรือ มาน ปัจจย

กิริยาอาชยาตมีส่วนประกอบหรือเครื่องปรุงแต่งประกอบด้วย วิภักติ กาล บท วขณะ บุรุษ ชาติ วาจ และปัจจัย เพื่อเป็นเครื่องหมายเนื้อความให้ชัดเจนส่วนกิริยาภิติกต้องประกอบด้วยปัจจัยในกิริยาภิติก คือ วิภักติ (ใช้วิภักตินาม) ชาติ และปัจจัย ประกอบด้วยเครื่องปรุงแต่งคำตามไวยากรณ์แล้วนำไปเรียงเข้าประโยคตัวอย่างในมิลินทปัญหาวรรค เช่น

การเรียงอนุกิริยา กิริยาย่อย คือกิริยาระหว่างประโยค ไม่ใช่กิริยาของประธานซึ่งเคลื่อนไหวครั้งสุดท้ายมี ๒ ประเภท ได้แก่

ตฺนาทิกิริยา หมายถึง กิริยาศัพท์ที่อยู่ระหว่างประโยค มาจากตฺนาทียปัจจัยมีปัจจัย ๓ ตัว ได้แก่ ตฺนตฺวา ตฺวาน ในกิริยาภิติก อนุกิริยาหรือที่เรียกว่ากิริยาในระหว่าง อาจจะมีหลายกิริยาในประโยคหนึ่งๆ เช่น บุโรหิตโต พรหมโณ เยน พรหมทตโต กาสีราชา เตนฺ ปสฺงกมิ, **อุปสํกมิตฺวา** พรหมทตโต กาสีราชา นเอดทโวจ. แปลว่า พรหมณ ผู้เป็นบุโรหิต เข้าไปหาโดยทางที่พระเจ้ากาสิ พระนามว่าพรหมทตประทับอยู่, ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กราบทูลคำนั้นกะพระเจ้าพรหมทต [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๖๒]

อัพกัณฺตรกิริยา หมายถึง กิริยาในระหว่างประโยคสำเร็จจาก อนต, มาน และ ต ปัจจัยในกิริยาภิติกอัพกัณฺตรกิริยาที่แสดงการเคลื่อนไหวพร้อมกับกิริยาคุมพากย์สัมพันธ์เข้ากับประธาน เช่น ตสฺมา ภควา ทุกฺขนิโรธํ เทเสณ โตสมฺมทฺยนิโรธเณว เทเสสิ. แปลว่า เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดง ทรงแสดงแล้ว ด้วยสมุทัยนิโรธ [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๕๔]

การเรียงมุขยกิริยา หรือกิริยาคุมประโยคเป็นกิริยาสำคัญหรือกิริยาหลัก มุขยกิริยามีทั้งมาจากปัจจัยอาชยาตและปัจจัยกิริยาภิติก ปัจจัยอาชยาตประกอบกิริยาเป็นกิริยาคุมประโยคได้ทุกตัว ส่วนกิริยาภิติก เฉพาะ ต, อนนย, ตพพ ปัจจัย ใช้เป็นกิริยาคุมประโยค มุขยกิริยามี ๒ ประเภท ได้แก่

กิริยาบท เป็นกิริยาพิเศษ คือกิริยาในประโยคย่อ และ **สกุภา** เป็นประโยคสังคัลปะ ประโยค สกุภา เป็นกัมมวาจกก็มี ภาววาจกก็มี มาพร้อม ดูปัจจัย สกุภา ประโยคกัมมวาจก เช่น นายลพภา กิจจิ กาดู. แปลว่า บุคคลนี้ อันใครๆ ไม่พึงได้ เพื่อจะกระทำอะไรๆ [มิลินท.อ. (บาลี), ๑๖๙]

กิริยาอาชยาต ใช้ประกอบเป็นมุขยกิริยาหรือกิริยาคุมประโยค ประกอบกับนามศัพท์ให้เป็นกิริยาได้ **มุขยกิริยา** ที่มาจากปัจจัยอาชยาต เช่น อเวเรนหิตาตทิฆาธุเวรา สมมตติ แปลว่า ดูก่อนพ้อที่ฆาตุ เพราะว่า เวรทั้งหลาย ย่อมระงับ ด้วยการไม่จองเวร [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๖๔]

กิริยาภิกตัก ปัจจัยในกิริยาภิกตักที่เป็นมุขยกิริยา ได้แก่ ต, อนีย, ตพพ ปัจจัย เช่น เอว วาเตนวินาโส จ สนฺธุ หนนฺจเวทิตพฺพ แปลว่า ความพินาศและความดำรงอยู่ อันบัณฑิตพึงทราบด้วยลม [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๘๖]

ลักษณกิริยา คือ กิริยาที่แทรกระหว่างประโยคใหญ่ ใช้อนตมานหรือตปัจจัยประกอบด้วยวิภัตติหมวด สัตตมีวิภัตติ มีคำแปลว่า ครั้นเมื่อ เช่น เตสุ ทวีสุ อตเถสุ เอกสมิอตเถเตน เอเกน สทฺเทนคหิตเต แปลว่า ในเนื้อความทั้งสองนั้น ครั้นเมื่อเนื้อความหนึ่ง อันท่าน ถือเอาแล้ว ด้วยศัพท์ๆหนึ่ง [มิลินท.อ. (บาลี) ๙๗]

อนาทรกิริยา คือ กิริยาที่แทรกอยู่ระหว่างประโยคใหญ่ ใช้ อนต, มาน หรือ ต ปัจจัย ประกอบด้วยฉัญฐีวิภัตติ มีคำแปลว่า เมื่อ เช่น **อสจฺฉิกตายนผลสสสจฺฉิกิริยาย.** แปลว่า เมื่อการกระทำให้แจ้งซึ่งผล อันท่าน ยังไม่กระทำ ให้แจ้งแล้ว [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๑๘]

๓) **วิธีการใช้อัพยาศัย** การใช้อัพยาศัยพจน์ใน คัมภีร์มิลินทปัญหาวรรคถา คำบาลีที่ไม่ต้องผันคำ ไม่แจก รูปด้วยวิภัตตินาม ๗ วิภัตติ เรียกว่า อัพยาศัยพจน์ คำที่ไม่ผัน รูปด้วยวิภัตตินาม มี ๓ ชนิด ได้แก่ (๑) อุปสรรค(๒) นิบาต และ (๓) ปัจจัย

อุปสรรค คือ ความขัดข้อง คำอุปสรรคใช้นำหน้านาม คุณนาม หรือกิริยา เมื่ออุปสรรคนำหน้านามศัพท์ และกิริยาศัพท์ ทำให้มีเนื้อความแปลกไปจากเดิม นำหน้านามมีหน้าที่เหมือนคุณศัพท์ นำหน้ากิริยามีหน้าที่เหมือนกิริยาวิเศษณะ แต่ไม่ใช่อุปสรรคนำหน้าคำศัพท์นามการใช้ อุปสรรคมี ๓ ลักษณะคือ

อุปสรรคประเภทเบียดธาตุ ใช้กับธาตุบางตัว ลงแล้วทำให้มีความหมายเปลี่ยนไป เช่น: คจฺเจยฺย (พึงไป) มี อา อุปสรรค อยู่หน้าได้รูปเป็น อาคจฺเจยฺย (พึงมา) (อา+คจ+อ+เอยฺย) คม ธาตุ ในความไป แปลงเป็น คจจ. เช่น **ตสฺส จ ปุริสสฺส ปาหฺนโกติทานปฏิคคาทโก** อาคจฺเจยฺย แปลว่า บทว่า **ตสฺส จ ปุริสสฺส ปาหฺนโก** ความว่า บุคคลผู้รับทาน พึงมา [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๐๙]

อุปสรรคประเภทตามธาตุ ใช้กับธาตุบางตัวเพื่อเสริมความให้ชัดยิ่งขึ้น เช่น: ญาตพฺโพ (พึงรู้) มี วิ อยู่หน้าได้รูปเป็น วิญาตพฺโพ (พึงรู้แจ้ง) (วิ+ญา+ตพพ) เช่น ตสฺมา อสาธารโณติ เอเวเมตถวิญาตพฺโพ วิจิฉโย. แปลว่า เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงรู้แจ้งการวินิจฉัย ในบทนั้น อย่างนี้ว่า ไม่ทั่วไป ดังนี้ [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๑๓]

อุปสรรคประเภทแปรธาตุ ใช้กับธาตุบางตัวเพื่อให้ความหมายแปรไป เช่น: คเหตุวา (ถือเอาแล้ว) มี ป อยู่หน้าได้รูปเป็น ปคเหตุวา (ประกอบแล้ว) (ป+คห+เอ+ตวา) (คห ธาตุ ในความถือเอา) เช่น วนฺทิตวา อุกกุฏกนิสี ทิตวาอณฺชลีปคเหตุวาอหฺนเต ตุมเห อิทถจิทฺถจจวํ, ตํ เม ขมถาติ ขมาเปตพฺโพ แปลว่า บุคคลนั้น อันเขา ให้ว แล้ว นั่งกระโหย่งประกอบอณฺชลีให้ขอขมาโทษแล้วว่า ท่าน ผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้กล่าวคำนี้ๆ กระท่าน, ขอท่าน จงยกโทษ ซึ่งคำนั้น ของข้าพเจ้า [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๓]

นิบาต ใช้ลงระหว่างนามศัพท์กิริยาศัพท์ หรือ ในระหว่างนามกับกิริยาวางอยู่ต้นประโยคก็มี วางอยู่ในระหว่างประโยคก็มี

นิบาตที่นิยามวางไว้ต้นประโยค เช่น สเจ, นนุ, ยทิ, อโห, อถ, **อถ โข**, เอว, ยาว, ตาว, ยถา, เสยยถา, ตถา, กสมา เช่น อถ โข ภควา ภิกขุอามนเตสิ. แปลว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๑๗]

นิบาตที่ไม่นิยามวางไว้ต้นประโยค เช่น หิ, เจ, จ, ปน, กิร, ชล, สุท, ตุ, นุ, โข, วา, ปิ, วต, โว, เช่น ถเลจนิเนจว ปนติ พิชิ. แปลว่า ชนทั้งหลาย ย่อมหว่านพืช ในที่ลุ่มและที่ดอน [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๓๙]

ปัจจัยในอภัยศัพท์ หรือที่เรียกว่าปัจจัยท้ายนาม ใช้ประกอบนาม สัพพนาม และธาตุ เมื่อลงปัจจัยไม่ต้องเพิ่มคำนาม (ลงท้ายนามเป็นเครื่องหมายวิภัตติลงท้ายธาตุเป็นเครื่องหมายกิริยา) มีหลักที่ควรทราบ คือ

โต ปัจจัย ใช้แทนตติยวิภัตติ แปลว่า ข้าง, ใช้แทนปัญจมีวิภัตติ แปลว่า แต่มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี เช่น ตถาหิ **ปรโต**วทติ แปลว่า จริงอย่างนั้น ท่านจกกล่าวข้างหน้า [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๙๒]

ปัจจัยนาม คือ ตร, ตถ, ห, ธ, ธิ, หิ, ห, หิณจัน, ว วางท้ายสัพพนามเป็นเครื่องหมายสัตตตมีวิภัตติ แปลว่า ใน เช่น ตตร (ในนั้น), ตตถ (ใน...นั้น), ยตถ (ใน...ใด), อธิ (ใน...นี้), กุหิ (ณ ที่ไหน) เช่น **ตตถกตม** โสฬสวิธีฐาน แปลว่า ฐานะ ๑๖ อย่างในเรื่องนั้น เป็นอย่างไร [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๙๕]

ปัจจัยนาม คือ ทา, ทานิ, รหิ, ธุนา, ทาจัน, ชช, ชช วาอยู่ท้ายสัพพนาม เป็นเครื่องหมายสัตตตมีวิภัตติ บอกเวลา แปลว่า ใน เช่น **ตทา** ราชคเ วิสติมาสโก กหาปโณโหติ แปลว่า กหาปณะ ประมาณ ๒๐ มาสก ย่อมมีในกรุงราชคฤห์ ในกาลนั้น [มิลินท.อ. (บาลี) ๓๑๙]

ปัจจัยนาม คือ เตว, ตู, ตุน, ตวา, ตวาน ใช้ประกอบธาตุ ไม่แจกวิภัตติ ไม่ผันรูป ตู ปัจจัย ใช้เป็นเครื่องหมายปฐมวิภัตติ ใช้เป็นประธานก็ได้ ใช้เป็นเครื่องหมายจตุตถวิภัตติก็ได้ ตู ปัจจัย ที่เป็นปฐมวิภัตติ ใช้เป็นประธานมีคำ

แปลว่า อันว่า เช่น สุริยคฺคณสมเย วตถกฺกนิจฺจโร เทมาติ **ทาตุ** วญฺญติ. แปลว่า อันว่าอันให้ซึ่งผ้า ในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น ย่อมควร ด้วยการกล่าวคำว่า พวกเรา ย่อมให้กฐินจีวร [มิลินท.อ. (บาลี) ๓๐๕]

การเรียงน, โนศัพท์ๆ เป็นนิบาตใช้ในความหมายปฏิเสธ เรียกว่า ปฏิเสธนัตถะ มีคำแปลว่า ไม่ มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี การปฏิเสธกิริยาอาชยาตคณศัพท์ไว้ เช่น สมณานน เอวรูปา โหนติ แปลว่า ก็สมณะทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นอย่างนี้ [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๔๒]

การเรียงจศัพท์ๆ เป็นนิบาต มีคำแปลว่า ด้วย, ทั้ง, และบ่งถึงสิ่งมีอยู่ว่ามีจำนวนมากกว่าอย่างเดียว มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี มีหลักสังเกต ดังนี้ วางจศัพท์ เพื่อแปลรวมบทหรือประโยคไว้เป็นศัพท์สุดท้าย เช่น สุขสฺสจทุกฺขสฺสจ ปหานาย จตฺตถฺขมาเนนปิ จรติ แปลว่า พระโยคาวจร ย่อมประพฤติ แม้ด้วยจตฺตถฺขมาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๗๗]

การเรียงวศัพท์ๆ เป็นอภัยศัพท์ประเภทนิบาต ซึ่งแปลว่า หรือ, บ้าง, ก็ตาม, ก็ดีหมายถึงสิ่งแยกกันอยู่ ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี หลักสังเกต คือ วาง วา ศัพท์เหมือน จ ศัพท์ ที่แปลรวมบทหรือรวมประโยค วางไว้หลังศัพท์นั้น หรืออยู่ในตำแหน่งที่สอง เช่น อทาเนนวาอปิยวจนวอนตถจริยววาสมานตตตาย วาปริสา ภินนา แปลว่า บริษัท แดกแล้ว ด้วยการไม่ให้ทาน หรือหรือว่า ด้วยการกล่าวคำที่ไม่เป็นที่รัก ด้วยการไม่ประพฤติประโยชน์หรือหรือว่าด้วยการไม่ประพฤติสม่ำเสมอ [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๗๖]

การเรียงปีศัพท์ๆ เป็นนิบาต มีคำแปลว่า แม้, บ้าง, หรือ, ทั้ง, ด้วย, ก็ดี บ่งว่ามีเนื้อความมากบ้าง น้อยบ้าง มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี มีหลักสังเกต คือ สนธิ ปี ศัพท์เข้าศัพท์ที่แปล เช่น **ทุติยปิ**เอตมตถวาทมิ แปลว่า เรา ย่อมกล่าวเนื้อความนั้น แม้ครั้งที่ ๒ [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๕๓]

การเรียงมาศัพท์ๆ ใช้ในความหมายปฏิเสธ แปลว่าอย่า มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี ใช้ปฏิเสธวิบัติอาชยาคหวมตปัญจมี กับหมวดอชชัตตนิ เช่น มา โข มงฺกุ อโหสิ. แปลว่าท่านอย่าได้เป็นผู้เก้อ [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๕๕]

การเรียงนามศัพท์ๆ วางไว้หลังข้อความที่เป็นชื่อเฉพาะ นามศัพท์ มีคำแปลว่า ชื่อ, ธรรมดา, ธรรมชาติ ในที่นี้ นามศัพท์ เป็นนิบาต เช่น สุตตํนามเตปิฏกํพุทฺธวจนํ แปลว่า พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก ชื่อว่า สุตตะ [มิลินท.อ. (บาลี) ๒๗๓]

๔) การวิเคราะห์ศัพท์ในมิลินทปัญหาวรรณ

การวิเคราะห์ศัพท์ในมิลินทปัญหาวรรณ เป็นการกล่าวถึงการวิเคราะห์ศัพท์สำคัญตามที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหาวรรณ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่าง เช่น

วิเคราะห์สัณฺฑิศัพท์ ชื่อว่าสัณฺฑิ เพราะอรรถว่าสำรวม ๔ ประการ คือ (๑) สำรวมในปาติโมกข์ (๒) สำรวมในอินทรีย์ (๓) สำรวมในปัจจัยสันนิสฺสิตสัณฺฑิ (๔) สำรวมในอาชีวนาปริสฺสทิสฺส [มิลินท.อ. (บาลี) ๑๑๒]

วิเคราะห์ภิกษุศัพท์ ชื่อว่าภิกษุเพราะสมัญญา ชื่อว่าภิกษุเพราะการปฏิญญาตน ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้ขอ ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้เข้าถึงภิกขาจาร ชื่อว่าภิกษุเพราะใช้สอยผ้าที่ถูกทำลาย ชื่อว่าภิกษุเพราะทำลายบาปอกุศลธรรมได้แล้ว ชื่อว่าภิกษุเพราะละกิเลสได้เฉพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุเพราะละกิเลสได้โดยไม่เฉพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นพระเสขะ ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นพระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุเพราะไม่เป็นพระเสขะและพระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้เลิศ ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้เจริญ ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้ผดุง ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้มีสาระ ชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ไม่กำเริบ สมควรแก่เหตุ ด้วยสงฆ์ผู้พร้อมเพียงกัน [มิลินท.อ. (บาลี) ๕๐๗]

วิเคราะห์คณฺธศัพท์ ชื่อว่าคณฺธเพราะเป็นเครื่องรู้ เป็นเครื่องให้รู้ชื่อว่าคณฺธเพราะเป็นเครื่องรู้ เป็นเครื่องให้รู้รูปที่ตกไปตามแนวแห่งพระบาลีที่กำหนดด้วยใจ คณฺธศัพท์ในที่อื่น พึงเห็นว่าเป็นคณฺธศัพท์ เพราะมีวิธีทำด้วยสูตรว่า ขาทามคมานํขนฺธนฺธคณฺธา [กัจจายน ๖๖๔ สุตเต] (อาเทศชาตธาตุ เป็นขนฺธธาตุ อมฺธาตุเป็นอนฺธคณฺธาตุเป็นคณฺธ และลงกปัจจัย) เมื่อจะพึงกล่าวคณฺธว่าเป็นคณฺธธาตุในความไป พึงเห็นความหมายธาตุแห่งคณฺธศัพท์ ที่บ่งบอกถึงคัมภีร์ เป็นไปในความความรู้และความผูกพัน แม้เมื่อจะกล่าวในนคธาตุ ก็พึงเห็นเนื้อความแห่งธาตุย่อมเป็นไปในความคายและความผูกพัน [มิลินท.อ. (บาลี) ๕๔๔]

คุณค่าของมิลินทปัญหาวรรณ

คุณค่าของมิลินทปัญหาวรรณ แบ่งออกเป็นหลายด้าน ได้แก่ ด้านการอธิบายหลักธรรมและด้านการสื่อความหมายเชิงอุปมา-อุปมัย

๑) ด้านการอธิบายหลักธรรมมิลินทปัญหาวรรณ เป็นคัมภีร์สำคัญคัมภีร์หนึ่งในพระพุทธศาสนา ซึ่งแต่งโดยพระมหาเถระชาวพม่านามว่า นารทะ ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ การแต่งคัมภีร์มิลินทปัญหาวรรณก็เพื่อให้เป็นคัมภีร์ที่ช่วยสำหรับอธิบายขยายความพระธรรมวินัย โดยที่ผู้แต่งได้นำเค้าเรื่องในประวัติศาสตร์ของพระเจ้ามิลินท์ (เมนันเดอร์) กษัตริย์กรีกที่ขยายอิทธิพลของเข้ามาทางตอนเหนือลุ่มแม่น้ำคงคาใน พ.ศ. ๓๔๒ มารจนนาการโต้ตอบปัญหาระหว่างกษัตริย์เมนันเดอร์กับพระนาคเสน

การถาม-ตอบปัญหานั้น มีหลายลักษณะ คือ (๑) การใช้การอนุมาน (คาดคะเน) (๒) การอุปมา (การเปรียบเทียบ) (๓) การใช้วิธีย้อนถามเพื่อให้ผู้ถามตอบเอง (ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา) เป็นต้น ซึ่งตามประวัติคัมภีร์แล้วกล่าวว่าที่สุดแล้วพระนาคเสนก็สามารถเอาชนะ

พระเจ้ามิลินท์ได้ ชักนำให้พระเจ้ามิลินท์นั้นได้มีศรัทธา ปสาทะในพระพุทธศาสนา และรับเป็นองค์อุปถัมภ์ในการ บูรณะปฏิสังขรณ์พระสถูปวิหารวัดวาอารามกับทั้งฟื้นฟู ความก้าวหน้าให้แก่การคณะสงฆ์ในอินเดียยุคนั้นในเวลา ต่อมา

๒) ด้านการสื่อความหมายเชิงอุปมา-อุปมัยใน พระไตรปิฎกมีวิธีการตอบปัญหาที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการ ตอบปัญหาต่างๆ โดยพิจารณาถึงลักษณะของปัญหา และวิธีที่เหมาะสมกับการตอบปัญหานั้นๆ ซึ่งลักษณะ ของปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงเกี่ยวข้องกับดัวมี ๔ แบบ คือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา หมายถึงปัญหาที่ตอบแบบ ตรงไปตรงมา (๒) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบปัญหานั้น (๓) วิรักษขพยากรณียปัญหาหมายถึงปัญหาที่ควรแยกตอบ เป็นประเด็น (๔) ฐปณียปัญหา หมายถึงปัญหาที่ไม่ควร ตอบถือว่าไม่มีประโยชน์ เป็นเรื่องไร้สาระทำให้เสียเวลาใน มิลินทปัญหาอรรถกถา พระนาคเสนเถระได้ใช้วิธีที่ ๑-๓ แต่ ไม่ใช้วิธีที่ ๔ ในการวิสัชนา พระนาคเสนใช้การอุปมาทำให้ พระเจ้ามิลินท์เข้าพระทัยคำตอบอันอยู่พ้นประสบการณ์ ของพระองค์ได้จนทรงยอมรับโดยใช้การสื่อความหมาย

ในเชิงอุปมา-อุปมัยยกสิ่งของหรือข้อความมาเปรียบเทียบ การตอบปัญหาของพระนาคเสนส่วนใหญ่มีอุปมา-อุปมัย จากสิ่งที่เป็นนามธรรมเพื่อให้เกิดความชัดเจน

บทสรุป

คุณค่าและความสำคัญของคัมภีร์มิลินทปัญหา อรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์อธิบายในการตอบปัญหาของ พระนาคเสนที่ท่านตอบปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม ตามที่ปรากฏในมิลินทปัญหาอีกทีหนึ่งเรียกได้ว่าเป็นการ อธิบายปัญหาธรรมทางพระพุทธศาสนาตามหลักวิชาที่ว่า คือตอบแยกแยะประกอบอุปมา ซึ่งพระเจ้ามิลินท์ทรงสดับ คำตอบข้อธรรมที่เป็นนามธรรมไม่ชัดเจน จึงทรงขอให้ พระนาคเสนเถระ ยกข้ออุปมามาอธิบายให้ทรงสดับ การ ตอบปัญหาทุกข้อประกอบด้วยข้ออุปมา หลักธรรมที่ท่าน พระนาคเสนเถระนำมาเป็นข้ออธิบาย ส่วนมากท่านนำมา จากพระไตรปิฎกที่เป็นพุทธพจน์และสาวกภาษิตข้อธรรม ต่างๆ ที่เป็นคำถาม-คำตอบในมิลินทปัญหาอรรถกถานั้น เป็นข้อธรรมที่มีประโยชน์และมีคุณค่าต่อการศึกษาและ เผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระธรรมกถึกพึงศึกษาอย่างยิ่ง เพื่อนำไปใช้ในการอธิบายแก่ประชาชน

บรรณานุกรม

- คณะศิษยานุศิษย์วันล้ออายุ (พุทธทาสภิกขุ). ๒๕๔๙. **อินเดียน้อย**. กรุงเทพฯ: ที.พี.พรินท์. / The Pupils in Buddha dasa Bhikkhu's old ridiculing day. 2006. **Little India**. Bangkok: TP. Printing. (In Thai)
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐. **มิลินทปณหปกรณ**. กรุงเทพฯ: วิญญาน. / Mahachulalongkornrajavidyalaya. 1997. **Pāli Milindapañhāpakarana**. Bangkok: Winyana Press. (In Pali)
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑. **มิลินทปณหอฏฐกถา**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Mahachulalongkornrajavidyalaya. 1998. **Pāli Milindapañhāatthakathā**. Bangkok: MahachulalongkornrajavidyalayaUniversity Press. (In Pali)
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ๒๕๔๐. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา. / Phra Dhammapidok (P.A. Payutto). 1993. **Buddhism in Asia**. Bangkok: Dhammasabha press. (In Thai)
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ๒๕๕๓. **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. กรุงเทพฯ: พลธิมม์. / Phra Promkhunaporn (P.A. Payutto). 2010. **Chronology of Buddhism in World Civilization**. Bangkok: Phli Tham Press. (In Thai)
- พระราชวชิรดิลก (กิตติวัฒน์ กิตติวฑฒโน). ๒๕๕๖. **มิลินทปัญหอรรรถกถา: การแปลและการศึกษาวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Phra Rajavachiradiloka (Kittiwat Kittiwatthano). 2013. **Milindapañhāatthakathā : Translation and Analytical Studies**. Ph.D. Dissertation. Graduate School. Mahachulalongkornrajavidyalaya. (In Thai)
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Mahachulalongkornrajavidyalaya. 1975. **Mahāchulātipitaka**. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Univerisity Press. (In Pali)
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Mahachulalongkornrajavidyalaya. 1957. **PālitikaMahāchulatikā**. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press. (In Thai)
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Mahachulalongkornrajavidyalaya. 1996. **Thai tipitaka: Mahachulalongkornrajavidyalaya Version**. Bangkok: MahachulalongkornrajavidyalayaUniversity Press.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. ๒๕๔๕. **พุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพฯ: พิทักษ์อักษร. / Siriwat Khomwansa. 2002. **Buddhism in India**. Bangkok: Phithakaksorn Press. (In Thai)

- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ๒๕๒๖. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. /
Suphapan Na Bangchang. 1983. **History of Pali Literature in India and Lanka**. Bangkok:
Chulalongkorn University Press. (In Thai)
- Madhav M. Deshpande (Transcribed and Edited). 1999. **Milindapañhā-Atthakathā**. Tokyo: The
international institute for Buddhist studies of ICABS.